

KAROLINA DZIUBATA-SMYKOWSKA
Instytut Antropologii i Etnologii UAM, Poznań

POLSKIE PRZYSŁOWIA I OBSERWACJE POGODOWE Z PERSPEKTYWY ETNOKLIMATOLOGICZNEJ

WPROWADZENIE

Obserwacja przyrody była ściśle powiązana z kalendarzem obrzędowym, w którym cykliczne zmiany pogodowe, fenologiczne i astronomiczne wyznaczały rytm życia społeczności wiejskich (rolniczych). Polska literatura etnograficzna przytacza wiele prognostyków i ludowych przepowiedni pogodowych, które, jako swoiste narzędzia synoptyczne, dostarczały wiedzy o zmieniających się porach roku i umożliwiały planowanie prac gospodarskich przed nastaniem technologii meteorologicznych (Adalberg 1889; Bystron 1933; Dygacz 1983; Wierzbicki 1882). Rok obrzędowy w Polsce obejmuje szerokie spektrum świąt i symbolicznych dat określających kluczowe zjawiska pogodowe lub wyznaczających czas konkretnych działań, takich jak siew czy żniwa. Myślenie typu ludowego (Robotycki 1985) ujmowało pogodę w sposób magiczny, zgodnie z którym ekstremalne (lecz nie tylko) zjawiska meteorologiczne interpretowane były jako efekt działań sił nadprzyrodzonych (np. gniewu bożego).

Poszczególne miesiące lub dni w roku obrosły w liczne przysłowia i porzekadła odnoszące się do spodziewanych zjawisk atmosferycznych nawet w odstępach kilku miesięcy. Powiązania między obserwacjami a zmianami pogody zostały utrwalone w świadomości pokoleń w postaci konkretnych dat i przekazywanych ustnie prognoz agrarnych, choć ich meteorologiczna weryfikowalność – z pewnymi wyjątkami – pozostaje nieokreślona. Jaką rolę mogą one spełniać w obliczu globalnych przemian? Interpretacja sezonowych zjawisk przyrodniczych oraz sposobów prognozowania pogody, opartych na długotrwałej obserwacji natury, stanowi istotny komponent lokalnych systemów wiedzy ekologicznej. Praktyki te można postrzegać jako element szerszych procesów decyzyjnych, obejmujących zarówno planowanie działań agrotechnicznych, jak i konstruowanie strategii adaptacyjnych wobec zmiennych warunków środowiskowych. Zjawiska te sytuują się w obrębie refleksji etnoklimatologicznej oraz antropologii pogody i klimatu, których wspólnym polem badawczym

jest analiza kulturowych modeli percepcji i interpretacji zjawisk atmosferycznych. Ich zastosowanie w analizach dotyczących dziedzictwa kulturowego i folkloru umożliwia włączenie tych obszarów w szerszy dyskurs antropologiczny dotyczący relacji człowieka z klimatem – w wymiarze zarówno epistemologicznym, jak i praktycznym, odnoszącym się do działań mitygacyjnych i adaptacyjnych wobec skutków zmian klimatycznych.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie założeń etnoklimatologii oraz antropologii pogody i klimatu, omówienie w tym kontekście znaczenia polskich przysłów i prognostyków pogodowych oraz refleksja nad możliwymi kierunkami rozwoju polskich badań etnoklimatologicznych¹.

ETNOKLIMATOLOGIA, ANTROPOLOGIA POGODY I ETNOGRAFIA KLIMATU

Choć antropologiczne zainteresowanie pogodą i klimatem nie jest nowe, a antropolodzy postrzegali je jako istotne dla zrozumienia relacji między człowiekiem a środowiskiem, nowym jest „rozległe i intensywne antropologiczne zaangażowanie w zmiany klimatu w różnych środowiskach etnograficznych i politycznych”, na skutek których „obecnie możemy mówić o antropologii zmian klimatu, która pojawiła się z własnymi zastosowaniami teoretycznymi, metodologicznymi i politycznymi oraz charakteryzuje się wyrafinowaną i stale rosnącą literaturą” (Crate, Nuttall 2016, s. 14; zob. Baer, Singer 2018; Dove 2014; Eriksen 2021). Pomimo widocznego zróżnicowania pojęciowego, obejmującego antropologię zmian klimatu (np. Baer, Singer 2018; 2024), antropologię pogody i klimatu (np. Strauss 2018; Strauss, Orlove 2003), antropologię klimatu (np. Eriksen 2021; O'Reilly i in. 2020), a nawet studia o kulturze i klimacie (Crate 2011), podejście to obejmuje badania i analizy relacji człowieka z pogodą i klimatem z perspektywy antropologicznej lub „antropologiczne podejście do kwestii związanych ze zmianą klimatu” (Crate, Nuttall 2016, s. 11).

Jako podejście badawcze etnoklimatologia koncentruje się na „zlokalizowanej wiedzy i praktykach generowanych przez kultury lub społeczności osadzone w określonym kontekście geograficznym” (Strauss 2018, s. 1). Rozumiana jest także jako „dziedzina nauki oparta na tradycyjnej wiedzy o zachowaniu i funkcjonowaniu klimatu danego regionu, zdobytej dzięki codziennym praktykom społeczności i przekazywanej z pokolenia na pokolenie” (Alves i in. 2018). Wraz z etnometeorologią stanowi przejaw tradycyjnej lub lokalnej wiedzy ekologicznej, w której skład wchodzi m.in. przysłowia pogodowe (Pasini 2022; Strauss 2018). W sensie poznawczym zaś bada relacje między globalnymi zmianami klimatycznymi a lokalnymi sposobami ich postrzegania i wyjaśniania. Innymi słowy, „koncentruje się na tym, w jaki sposób

¹ Artykuł powstał na podstawie badań terenowych przeprowadzonych w ramach projektu badawczego pt. *Analiza zależności między antropogenicznymi zmianami klimatu a lokalnymi praktykami wobec niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (nr DEC-2022/06/X/HS2/00741) dofinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

ludzie postrzegają i rozumieją zjawiska pogodowe oraz klimat” (Fiske i in. 2014, s. 21). Termin ten oznacza zatem zarówno przedmiot poznania, jak i podejście badawcze.

Sam termin „etnoklimatologia” przypisuje się antropologowi Benjaminowi S. Orlove’owi i jego współpracownikom, którzy zbadali podstawy prognozowania pory deszczowej na podstawie widoczności konstelacji Plejad w gwiazdozbiornie Byka, dokonywanego przez rolników peruwiańskich i boliwijskich Andów (Orlove, Chiang, Cane 2002). Obserwacji dokonywano z górskich grani i szczytów w drugiej połowie czerwca, gdy noce są najdłuższe, a Plejady najlepiej widoczne. Według badaczy „rolnicy wierzą, że mogą wykorzystać szczególny wygląd Plejad [ich wielkość, jasność i czas widoczności – przyp. KD-S] do prognozowania czasu i ilości opadów, które spadną w porze deszczowej, kilka miesięcy później” (Orlove, Chiang, Cane 2002, s. 428) i na tej podstawie zaplanować czas sadzenia ziemniaków. Badacze porównali tradycyjne przewidywanie i widoczność Plejad ze zjawiskiem El Niño. W oparciu na danych meteorologicznych z National Oceanic and Atmospheric Administration i International Satellite Cloud Climatology Project oraz agronomicznych z International Potato Center w Limie badacze potwierdzili silny związek między El Niño, widocznością gwiazdozbiornu, opadami deszczu i cyklem wegetacyjnym ziemniaków, po raz pierwszy dostarczając naukowego wyjaśnienia działania ludowej praktyki meteorologicznej. Badacze określili także jej precyzyjność na 65%, co (w czasie publikacji artykułu) było wynikiem o 5–10% wyższym od prognoz naukowych. W zakres zainteresowań etnoklimatologii wchodzi wiedza i umiejętności, wskaźniki, kalendarze, wierzenia, rytuały, wiedza, praktyki antycypacyjne (prognostyki, przepowiednie) i folklor słowny (przysłowia, nazewnictwo).

Zainteresowanie lokalną (tradycyjną, indygeniczną) wiedzą pogodową (*weather lore*), (Hall 2022; Okonya, Kroschel 2013) przejawia się zazwyczaj w kontekście jej roli w procesach decyzyjnych związanych z uprawą ziemi, m.in. identyfikacji tradycyjnych wskaźników (etnoindykatorów lub etnowskaźników, zob. Castillo, Rostagno, Ladio 2020) i prognostyków meteorologicznych służących jako wczesne oznaki zdarzeń klimatycznych oraz analizy znaczenia i praktycznego zastosowania wiedzy tradycyjnej w zakresie prognozowania pogody. Przez niektórych badaczy nazywana jest wprost wiedzą etnoklimatologiczną (Alves i in. 2018) lub etnometeorologiczną (Kolawole i in. 2014).

Termin „etnografia klimatu” został ukuty w 2011 roku przez antropolożkę Susan A. Crate. Badaczka zaobserwowała rosnący potencjał zaangażowania antropologicznego w badaniach klimatu, m.in. poprzez na przykład wykorzystanie metod etnograficznych i partycypacyjnych do badania lokalnej wiedzy na temat klimatu, negocjowania procesów decyzyjnych i kształtowania oddolnych strategii adaptacyjnych (za Roncoli 2006):

To, co nazywam etnografią klimatu, pociąga za sobą rozwój nowej, wielostronnej, krytycznej etnografii opartej na współpracy, która łączy w sobie udoskonalenie sposobu, w jaki ujmujemy ludzką percepcję, rozumienie i reagowanie, zarówno poprzez modyfikację struktur odpornościowych/adaptacyjnych, jak i dalszy rozwój modeli kulturowych (Crate 2011, s. 185).

Postulowane przez Crate podejście kolaboratywne zakłada zaangażowanie w proces etnograficzny zróżnicowanych interesariuszy i partnerów badawczych, monitorowanie lokalnych sposobów interpretowania i reagowania na procesy globalne.

W zakres zainteresowań antropologii pogody i klimatu wchodzi m.in. sposoby postrzegania i interpretowania zjawisk atmosferycznych, rozważania w zakresie wpływu zmian klimatu na społeczności lokalne, w tym podatność na zagrożenia, rezylencja i strategie adaptacyjne, relacje, antycypacja, mitygacja, praktyki dyskursywne, procesy decyzyjne, bezpieczeństwo i prawa człowieka (Crate, Nuttall 2016). Wpływając na ludzkie zachowania, zjawiska atmosferyczne mają silną sprawczość (choć nie intencyjność), wokół której kształtują się codzienne decyzje, obrzędowość, a nawet dziedzictwo kulturowe (zob. Rantala, Valtonen, Markuksela 2011). Badaczki i badacze podejmujący tę tematykę szukają odpowiedzi na pytania: Kto bierze udział w produkcji wiedzy na temat zmian klimatu? Jak wiedza ta funkcjonuje w obiegu społecznym? Jakie strategie adaptacyjne i mitygacyjne realizowano na przestrzeni dziejów i które z nich mogą nas czegoś nauczyć? Jakie szanse i zagrożenia dla poszczególnych aktorów społecznych generują zmiany klimatu? (Barnes i in. 2013).

Etnometeorologia, czy też meteorologia ludowa, stanowi wiedzę i umiejętności związane z obserwacją przyrody oraz zachodzących w nim zmian, przekazywane w formie przysłów i przepowiedni pogodowych (Gorczyńska 1993, s. 20; zob. Sillitoe 1994). Według Jane Simpson (1997) jej celem jest badanie sposobów obserwacji i interpretacji pogody przez ludzi oraz jej miejsca w życiu, systemach wierzeń i społeczeństwie. Phillip Clarke z kolei (2009, s. 81) scharakteryzował ją jako dotyczącą opisu rdzennej klasyfikacji zjawisk naturalnych i sposobów, w jakie jest ona włączana do systemów wiedzy. Antropologiczne zainteresowanie sprowadził zaś do analizy zróżnicowanych kulturowo sposobów formułowania pojęć dotyczących przyrody oraz ich wykorzystywania w organizacji życia kulturalnego i społecznego (Clarke 2009, s. 100).

W Polsce meteorologią ludową zajmowała się Anna Szyfer, publikując pracę, której celem było „odtworzenie podstawowego zasobu ludowej wiedzy astronomicznej i meteorologicznej” oraz współczesnego procesu „rozpadu tradycyjnego systemu wiedzy i wierzeń ludowych” Mazur, Warmii i Kurpiów (1969, s. 10). Już we wstępie (Szyfer 1969, s. 7) autorka zauważyła, że etnograficzne badania ludowej astronomii i meteorologii, rozumianych jako ukształtowane w wyniku nałożenia na siebie wielowiekowej obserwacji otaczającego świata i zjawisk atmosferycznych z doświadczeniem osobistym dziedziny myśli ludzkiej, umożliwiają odkrycie starych i unikatowych systemów pojęć. Ten rodzaj wiedzy ludowej Szyfer, za Kazimierzem Dobrowolskim, rozumie jako zespół doświadczeń, które zdobywano w walce z przyrodą o zabezpieczenie bytu człowieka. W kontekście przysłów i powiedzeń pogodowych badania etnograficzne pokrywały się z dokumentacją językoznawczą dotyczącą terytorialnego zróżnicowania nazewnictwa przyrodniczego. W zakresie astronomii ludowej badaczka zebrała materiał empiryczny związany z Księżycem, gwiazdami, kometami i meteorami, a także niektórymi planetami Układu Słonecznego, w przypadku meteorologii zaś skupiła się na poszczególnych zjawiskach, m.in. wietrze, tęczy

czy burzy. Co ciekawe, Szyfer także spotkała się z praktykami związanymi z gromadą Plejad w gwiazdozbiornie Byka. Choć publikacja *Ethnoclimatology in the Andes...* powstała na początku lat XXI wieku, samo zjawisko przepowiadania pogody z układu i widoczności gromady Plejad Orlove zaobserwował już w 1973 roku – tylko 4 lata po publikacji *Tradycyjnej astronomii i meteorologii ludowej...* Anny Szyfer. Na interesujących ją terenach nazywano je *babkami*, *babami* (Mazowsze i Kurpie) lub *gromadkami*, *gromadnicami* (Warmia). Widoczność gwiazdozbioru, podobnie jak w Andach, służyła do obliczania pór roku i planowania siewu żyta (Szyfer 1969, s. 55–56). Etnografka udokumentowała procentową wartość osób posiadających wiedzę i praktykujących wierzenia astro-meteorologiczne (np. 59% osób badanych [n = 167] wykazało się wiedzą na temat Plejad; 29% wierzyło, że tęcza zapowiada opady deszczu) oraz przedstawiła wykaz tych osób z podziałem na miejscowość pochodzenia.

Tradycyjną wiedzę meteorologiczną, a także kosmogonią, astronomią i wierzeniami związanymi z żywiołami zajmował się zespół badawczy *Polskiego atlasu etnograficznego* (Lebeda 2002). W zbiorach archiwum znajdują się m.in. fotografie dokumentujące przeprowadzone w drugiej połowie lat 60. XX wieku wywiady etnograficzne Anny Kisielewskiej i Romana Rainfussa z Wojciechem Rachwałem – planetnikiem z Przysietnicy k. Nowego Sącza oraz mapy przedstawiające terytorialny zasięg występowania zwyczajowych nazw poszczególnych zjawisk (np. wiru powietrznego i strzałki belemnitowej). Wcześniej wiedza ta, związana także z wierzeniami demonologicznymi, mieściła się w zainteresowaniach Oskara Kolberga i Kazimierza Moszyńskiego (1934). Tematykę pogodową podejmował także Jacek Olędzki, rozmawiając z mieszkańcami Murzynowa o różnych zjawiskach atmosferycznych, doświadczeniach meteorologicznych i rodzajach przewidywania pogody (2016, s. 43, 107–108) oraz analizując zapiski Teresy Trojanowskiej (2016, s. 110–113).

POLSKIE PRZYSŁOWIA POGODOWE

Zgodnie z definicją prognostyk pogodowy to „rodzaj krótkiej i ogólnej hipotezy dotyczącej najbardziej prawdopodobnych przyszłych zdarzeń pogodowych” (Banderowicz 2013, s. 242). Proponowana przez *Słownik języka polskiego* (2021, s. 742) definicja prognostyki odwołuje się natomiast do elementów magicznych, traktując ją jako „sztukę przepowiadania przyszłości”; prognostyk zaś jako „przepowiednię” wysnuwaną na podstawie pewnych danych lub przesłankę (fakt) umożliwiającą jej sformułowanie. XV-wieczne przepowiadanie pogody, zwerbalizowane w prognostykach publikowanych w pierwszych polskich kalendarzach, wpisywało się w raczej w rozważania astrologii i wróżbiarstwa (Gorczyńska 1993, s. 13–14). Funkcję takich prognostyków w ramach tradycyjnej wiedzy ekologicznej (etnometeorologicznej, etnoklimatologicznej) pełniły przysłowia pogodowe. Paremie (przysłowia lub porzekadła) pogodowe, nazywane także meteorologicznymi lub kalendarzowymi, to krótkie formy

ustne powstałe na skutek obserwacji sezonowych zjawisk przyrodniczych i zestawienia ich z kalendarzem religijnym (Korzyn 2010). Choć ich kwalifikacja do przysłów właściwych z językowego punktu widzenia bywa podważana (Dundes 1984, s. 45; zob. Korzyn 2010, s. 215), jako takie funkcjonują w obiegu społecznym i większości prac naukowych z zakresu etnografii i paremiografii.

Prognostyki ludowe wchodziły w spektrum zainteresowań XIX-wiecznych etnografów, folklorystów i ludoznawców prowadzących szeroko zakrojone badania paremiograficzne i paremiologiczne (zob. Świtała-Trybek 2018). Znaleźli się wśród nich m.in. Józef Lompa (1858), Daniel Wierzbicki (1882), Stanisław Bystron (1885), Samuel Adalberg (1889), Oskar Kolberg (1961–2020), później także Andrzej Cinciała (1930) i Łukasz Wallis (1960). Wyekscerpowanie znajdujących się w nich przysłów i powiedzeń pogodowych byłoby zadaniem karkołomnym i, prawdę mówiąc, niezbyt odkrywczym. Zrobiła to m.in. Kornelia Dygacz (1983).

Na przykładzie kompendium Adalberga można zarysować podział przysłów ze względu na: poszczególne zjawiska atmosferyczne (np. „Gdy na św. Walek deszcze, mrozy wrócą jeszcze”, Adalberg 1889, s. 581), pory roku (np. „Na nawrócenie św. Pawła połowa zimy przepadła”, s. 383), zjawiska astronomiczne (np. „Przyjdzie św. Józef z pomocą, porówna dzień z nocą”, s. 192), temperaturę (np. „Od św. Anki chłodne wieczory i ranki”, s. 5), pogodę powiązaną z pracami gospodarskimi (np. „Na św. Józef, gdy płyną wody, na św. Wojciech rznij trawę dla trzody”, s. 192), a także, stanowiące przesłankę nadchodzącej zmiany meteorologicznej, niektóre zachowania zwierząt (np. „Na św. Franciszka zielenią się łany i ze swego zimowiska wracają bociany”, s. 126). Znaczna część przysłów zebranych u Adalberga dotyczy okresu zimowego, w tym Bożego Narodzenia i Nowego Roku. Przeprowadzone w połowie lat 70. XX wieku badania ankietowe wykazały, że dzień Bożego Narodzenia był uważany przez połowę respondentów za początek roku (Koper 2000, s. 238). Przypadające na ten czas przesilenie zimowe w istocie stanowi początek nowego cyklu słonecznego i zapowiedź okresu wegetacyjnego, w związku z czym termin ten był kluczowy dla planowania i przepowiadania pogody na cały następny rok. Jak zauważył Olędzki:

Pojęcie czasu w kulturze chłopów Polski definiowała przede wszystkim terażniejszość oraz perspektywa przyszłości bliżej nieokreślonej, intuicyjnej, a jeśli wyobrażalnej, to w wymiarze najbliższego dnia czy dni (jak w przewidywaniu pogody). Tylko po dopełnieniu obrzędowego wyrokowania (odwołania się do wyroczni, wróżby) w okresie jesienno-zimowego przesilenia perspektywę tę poszerzano do granic właśnie roku. Wróżby dopełniane w tym czasie odnosiły się – jak wiadomo – do ustaleń pogody, powodzenia w gospodarstwie oraz w przypadku tylko młodych, głównie jednak dziewcząt, zmiany stanu cywilnego. Ta perspektywa terażniejszości powiązanej z najbliższą przyszłością wynikała z rozmaitych uwarunkowań, nie wyłączając środowiskowych, klimatycznych. [...] Najbardziej, jak mi się wydaje, wymiernym, a nawet ścisłym, odczuciem terażniejszości oraz przewidywania przyszłości były wiejskie prognozy pogody. Zapewne w ich powstaniu ważną rolę odgrywały doświadczenia i obserwacje nie tylko własne, zdobywane przez samych chłopów, lecz również przejmowane za pośrednictwem chociażby krążących przysłów czy kalendarzy, wiadomości reprezentujących wiedzę oficjalną dawnej epoki (Olędzki 2016, s. 105–106).

Przysłowia pogodowe związane z imionami poszczególnych świętych Kościoła katolickiego służyły jako rodzaj ustnego kalendarza. W przypadku braku drukowanych terminarzy lub umiejętności czytania pozwalały odnaleźć się w kontinuum czasowym dzięki zapamiętywaniu krótkich form rymowanych. Łącząc pewne reguły z określonymi dniami świętych i wyrażając je w sentencjach i wierszykach, przysłowia miały ułatwić ich zapamiętanie (Gorczyńska 1993, s. 20). Choć uznawane za element tradycyjnego folkloru lub niematerialne dziedzictwo kulturowe przekazywane przez rolników, ogrodników i sadowników z pokolenia na pokolenie, nie zawsze, jak zauważył Olędzki, charakteryzowały się wyłącznie chłopską proveniencją. Prognozyki meteorologiczne zawierają najstarsze polskie kalendarze, pochodzące z początku XV wieku (Gorczyńska 1993). Od połowy XIX wieku przysłowia ludowe publikowano w czasopiśmie, podręcznikach szkolnych, kalendarzach (Bystroń 1933, s. 153; Szyfer 1969, s. 25–26; Świtła-Trybek 2018, s. 16; Walczak-Mikołajczakowa 2021, s. 182²), lub w formie poradników. W dwudziestoleciu międzywojennym powstał podręcznik „przewidywania stanów pogody dla użytku rolników”, którego autor stwierdził, że

bezustannie usiłuje człowiek wydobyć się z pod krępujących go pęt natury, ustawicznie stara się opanować, ujarzmić i spożytkować na swoją korzyść tę wielką i wszechpotężną Siłę. Od przyrody zależy nasz byt materialny, nasza pomyślność, nasze zdrowie, na nasze życie, to też zagadnienia, dotyczące się badań i poznania praw rządzących naturą były po wszystkie czasy i pozostaną kwestią zawsze palącą i wiecznie nową (Zakrzewski 1928, s. 7).

Publikacja stanowi zbiór paremii dotyczących przewidywania zjawisk atmosferycznych i prognozowania jakości płodów rolnych. Autor pominął meteorologiczne uzasadnienie poszczególnych przysłów i powiedzeń, skupiając się głównie na zastosowaniu praktycznym. Dokonał ich podziału pod względem obiektu obserwacji, w tym nieożywionych elementów krajobrazu, roślin, zachowania zwierząt i okresowości zjawisk atmosferycznych. Zbiory swoich poprzedników uzupełnił o sposoby przewidywania pogody na podstawie właściwości atramentu, cukru, soli, mąki, ognia, papieru, słupów telegraficznych czy żelaza (Zakrzewski 1928, s. 10–16). Na zakończenie wywodu autor zaznacza jednak, że przewidując pogodę, należy korzystać przede wszystkim z danych meteorologicznych, udostępnianych m.in. przez rozgłoszenie radiowe każdego dnia, uzupełniając je tylko własnymi obserwacjami, „gdyż zmysły nasze ulegają złudzeniu, a oko ludzkie nie posiada tej ścisłości kontrolującej” (Zakrzewski 1928, s. 253).

W artykule dotyczącym empirycznych i metodologicznych podstaw przepowiedni meteorologicznych Anna Koper (2000) stwierdza, że część prognozyków, zwłaszcza

² Mariola Walczak-Mikołajczakowa stwierdziła istotną rolę drukowanych publikacji zawierających paremie meteorologiczne w procesie ich upowszechniania, utrwalania i przekazywania. Badaczka porównała kontekst polski do bułgarskiego, gdzie brak lub późniejsze wprowadzenie takiego rodzaju literatury odpowiadało za znikomą ilość zachowanych do współczesności przysłów pogodowych. Dodatkowo, jak twierdzi autorka, „drogą ustną przekazywana była chętniej konkretna wiedza rolnicza i ogrodnicza niż mało konkretne paremie” (Walczak-Mikołajczakowa 2021, s. 183).

długoterminowych przepowiedni agrarnych, opiera się na myśleniu mitologicznym, metonimii i związkach metaforycznych. Autorka stawia słuszną tezę, że obserwacja nie jest jedyną przesłanką do formułowania przepowiedni meteorologicznych, szczególnie takich, które wiążą pogodę z ludzkim losem. Przysłowia pogodowe „mają swoje źródło w mitologicznych wyobrażeniach dotyczących pogody i składających się na nią zjawisk, jej związków z człowiekiem, a także w ogólniejszych wyobrażeniach odnoszących się do porządku świata” (Koper 2000, s. 234). W myśleniu typu ludowego obserwacje i przekonania, czyli obiektywne prawidłowości meteorologiczne i mitologiczna (mityczna) lub ideologiczna interpretacja, uzupełniały się wzajemnie, objaśniając relację między przesłanką a wnioskiem, lub *signifie* i *signifiant* (Koper 2000, s. 235; Stomma 1981). To etnolingwistyczne studium przepowiedni pogodowych w wyczerpujący sposób omawia ich strukturę i determinujące ją zasady metonimiczne, metaforyczne, symboliczne i analogiczne, którą odzwierciedlają odpowiednie formuły logiczne, np. „Jeśli w czasie x jest p, to w czasie y będzie q” (Koper 2000, s. 241; zob. Matczak i in. 2020).

Zasadniczo większość przysłów pogodowych w polskim roku kalendarzowym powstała na skutek obserwacji potocznych, na podstawie których stwierdzano cykliczność pewnych zjawisk, jak na przykład grudniowe przysłowia odnoszące się do rocznego cyklu zalegania śniegu, roztopów i w konsekwencji korzystnych (lub niekorzystnych) stosunków wodnych w okresie wegetacji (Gorczyńska 1993, s. 20). Do najbardziej znanego, nawet współcześnie, zjawiska należy ochłodzenie w połowie maja (zimni ogrodnicy, zimna Zośka). Uzupełnieniem tego systemu było przepowiadanie pogody na podstawie konkretnych dni, pozostających w prognostycznej relacji z korespondującymi ich odpowiednikami mającymi miejsce kilka miesięcy później, a także 12-dniowymi okresami mającymi przepowiadać pogodę na 12 następnych miesięcy.

W połowie XX wieku polscy badacze reprezentujący dyscypliny nauk ścisłych podejmowali się weryfikacji i precyzyjności tradycyjnych przepowiedni pogodowych (Chechłowski 1951; Gumiński 1948). Współcześnie tematem tym zajęły się zespoły badawcze Józefa Kołodzieja (2004), Małgorzaty Biniak-Pieróg (2011) i Piotra Matczaka (2020), które podjęły się ich weryfikacji w kontekście wzorców meteorologicznych. Na tej podstawie stwierdzono, że sprawdzalność przysłów meteorologicznych jest „niewielka i raczej przypadkowa” (Biniak-Pieróg, Żyromski 2011, s. 17). Badania przysłów różnią się jednak od analiz przewidywania pogody na podstawie obserwacji określonych wskaźników i lokalnej wiedzy etnometeorologicznej (zob. Boissière i in. 2013; Gearheard i in. 2010; Leclerc i in. 2013,), które wykazywały wysoki stopień ich dokładności.

Przewidywania pogody były jednak częścią relacyjnego życia „w przyrodzie” i motywowane chęcią uzyskania wiedzy na temat tego, jak kształtować te relacje z naturą. Wynikały z konieczności zaplanowania prac sadowniczych, ogrodniczych lub polowych i przygotowania się na warunki atmosferyczne mogące obniżyć wysokość plonów, a w skrajnych przypadkach doprowadzić do nieurodzaju i głodu (Gaweł 2009, s. 127). Niektóre nie tyle przepowiadały pogodę, ile interpretowały bieżące zjawiska i przewidywały ich konsekwencję w przyszłości, na przykład korzystne

warunki hydrologiczne wynikające z powolnego roztopiania pokrywy śnieżnej³. Wynikały zatem z wieloletnich obserwacji i nieformalnego monitorowania wpływu zjawisk meteorologicznych na cykl wegetacyjny i produkcję rolną. Współcześnie za prognozę pogody odpowiadają przede wszystkim technologie meteorologiczne pozwalające na precyzyjne jej przewidywanie w oparciu na analizach ciśnienia atmosferycznego, temperatury, zachmurzenia, prędkości i kierunku wiatru. Współistnieją one jednak z tradycyjną wiedzą etnoklimatologiczną, zwłaszcza w miejscach o ograniczonej liczbie stacji pomiarowych (zob. Bhatta i in. 2019).

Przysłowia pogodowe, nawet jeśli niedokładne, wyrażały obawy i nadzieje społeczności lokalnych. Manifestowały korzystne warunki atmosferyczne, które miały zagwarantować urodzaj i bezpieczeństwo, przypominały o istotnych pracach gospodarskich lub dawały czas na przygotowanie się do momentów przełomowych (przednówek). Zdarzało się, że występowały w kilku wariantach, które w zależności od sytuacji umożliwiały dopasowanie przesłanek do wniosku⁴.

Przysłowia pogodowe, tak jak paremie w ogóle, mogą być postrzegane jako „zabytki zdań upowszechnionych” lub „perły macierzystego języka”, jak nazywał je śląski folklorysta Józef Lompa (1858, zob. Świtała-Trybek 2018). Antropologiczna analiza ludowych przepowiedni meteorologicznych i agrarnych rzuca światło na dawne związki lokalnych społeczności ze środowiskiem, a porównanie ich ze współczesnymi warunkami klimatyczno-wegetacyjnymi pozwala zaobserwować zmiany zachodzące w otoczeniu. Utrwalone w przysłowiach relacje z pogodą ujawniają sposoby interpretacji obserwowanych zjawisk meteorologicznych, a także, wskazując najbardziej i najmniej pożądane, związane z nimi nadzieje i obawy całej grupy społecznej.

BADANIA TERENOWE

Tematyka polskich przysłów pogodowych stała się interesującym wątkiem pobocznym pilotażowych, etnograficznych badań terenowych zorientowanych na wpływ kryzysu klimatycznego na lokalne praktyki związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Celem badań pilotażowych było rozpoznanie niepogłębionej jeszcze na gruncie polskiej antropologii problematyki relacji między zmianami klimatu a niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Zakładały także zwiększenie udziału etnograficznych badań terenowych nad niematerialnym dziedzictwem kulturowym i folklorem w naukowym dyskursie klimatycznym. Badania umożliwiły rozpoznanie indywidualnych sposobów rozumienia i przetwarzania informacji o widocznych zmianach w lokalnym krajobrazie kulturowym, od których zależą podejmowane

³ „Mroźny grudzień i wiele śniegu – żyzny roczek będzie w biegu” (Adalberg 1889, s. 163).

⁴ „Na Nowy rok, jeśli jasno, i w gumnach też będzie ciasno”, „Na Nowy Rok niejasko, w gumnach będzie ciasno” (Adalberg 1889, s. 345).

przez daną społeczność lokalną decyzje i realizowane strategie adaptacyjne (Dziubata-Smykowska 2024).

Badania prowadziłam od początku października 2022 do końca września 2023 roku za pomocą etnograficznych metod badawczych, tj. wywiadu indywidualnego z użyciem dyspozycji oraz obserwacji uczestniczącej. Do realizacji wywiadów etnograficznych zastosowałam metody doboru celowego i kuli śnieżnej. Próbkę stanowiły osoby należące do społeczności lokalnej i praktykujące określone przejawy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, organizatorzy wydarzeń oraz przedstawiciele lokalnych instytucji kultury i organizacji pozarządowych. Teren badawczy stanowiło siedem imprez wpisanych na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁵, wybranych ze względu na praktykowaną w nich relację człowieka ze środowiskiem (roślinami, pogodą, wodą). Badania składały się z siedmiu wyjazdów terenowych do każdej lokalizacji, które trwały od 4 do 10 dni. Zebrany materiał empiryczny wyniósł 45 wywiadów etnograficznych, ponad 1500 fotografii, 38 krótkich filmów i 91 stron notatek terenowych.

Dyspozycje wywiadów etnograficznych obejmowały pytania o pochodzenie zwyczaju, jego znaczenie dla lokalnej społeczności, zachodzące zmiany i wpływ warunków środowiskowych. W zależności od lokalizacji i praktykowanego zwyczaju rozmowy dotyczyły roślin i okresu wegetacyjnego, poziomu wody, temperatury i opadów śniegu. Początkowo nie zawierały one pytań odnoszących się do przysłów pogodowych. Temat ten pojawił się samoistnie podczas jednej z nieformalnych rozmów w terenie, jednak okazał się na tyle interesujący, że włączyłam go do kwestionariusza badawczego.

W okolicach Strzelec Opolskich, gdzie praktykowane są tradycje układania kwietnych dywanów z okazji Bożego Ciała oraz wysiewania serc i krzyży na polach uprawnych⁶, rozmówcy podzielili się m.in. sposobem przepowiadania pogody na podstawie widoczności Góry św. Anny⁷. Mieszkanka Rozmierzy знаła powiedzenie, zgodnie z którym, gdy przejrzystość powietrza jest na tyle dobra, że można zobaczyć górę św. Anny, to w ciągu 2–3 dni można spodziewać się deszczu:

Jak św. Annę widać, to za 2–3 dni jest deszcz, 100% (Rozmierz, 21.03.2023_1).

Związek przejrzystości powietrza z opadami atmosferycznymi występujący w tradycyjnej wiedzy meteorologicznej wskazał już Kazimierz Moszyński (1934, s. 49).

⁵ Flisackie tradycje w Ulanowie, Wyścigi kumoterek w Bukowinie, Tradycja wyplatania kosza kablęcoka w Lucimi, Plecionkarstwo w Polsce, Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu, Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Kluczu, Olszowej, Zalesiu Śląskim i Zimnej Wódce, Wysiewanie serc i krzyży na polach w okolicach Strzelec Opolskich.

⁶ A także, wpisane na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ziołolecznictwo i zielarstwo, plecionkarstwo oraz tworzenie krzyżyków z palmy wielkanocnej na Śląsku Opolskim.

⁷ Motyw prognozowania z warunków występujących w okolicach masywów górskich znany jest także z innych przysłów, np. „Jeżeli mgła idzie od góry na Giewoncie, to tego dnia deszczu pewni bądźcie” (Adalberg 1889, s. 137); „Kiedy Łysica w koszuli, to zaraz się niebo rozczuli” (Adalberg 1889, s. 278).

Odnosił on występujące wśród ludności wiejskiej wielu krajów Europy – nie tylko słowiańskich, takich jak Polska, Serbia czy Czarnogóra, ale też np. w Szwajcarii – przekonanie według którego jeśli powietrze staje się wyjątkowo przejrzyste, a odległe obiekty (np. góry) wydają się bardzo wyraźne i jakby bliższe, to jest to oznaka nadchodzącego deszczu.

W kontekście wysiewania siew i krzyży – symboli pełniących funkcję ochronną przed klęskami żywiołowymi, np. suszą, powodzią lub gradobiciem – religijne tło tej praktyki nakreślało przysłowie „To z jego [Boga] woli wszystko się dzieje – deszcz pada i słońce grzeje” (Rozmierz, 21.03.2023_2).

Najczęściej wspominanymi świętami polskiego roku obrzędowego była „zimna Zośka”, czyli dzień św. Zofii (15 maja), oraz „zimni ogrodnicy” – wspomnienie św. Pankracego (12 maja), św. Serwacego (13 maja) i św. Bonifacego (14 maja). Poza tym rozmówcy wskazywali także na przepowiednię związaną z dniem św. Łucji (13 grudnia):

To się już nic nie sprawdza. Nic. Tak jak dawniej było. Na przykład u nas, w naszych stronach to było tak, zawsze mówili, że święta Łuca dnia przyrzuca. Jak teraz może święta Łucja dnia przyrzucić, jak Łucji jest 13 grudnia. A 13 grudnia jeszcze dnia ubywa (Ludźmierz, 05.02.2023),

a także prognozowanie pogody na każdy miesiąc przyszłego roku od dnia św. Łucji do Bożego Narodzenia (25 grudnia), które mieszkanka Rozmierzy skomentowała: „Tak, tak, tak! To jest święta rzecz i to u nas też robią” (Rozmierz, 21.03.2023_2). W dwóch przypadkach praktykowano obserwację i zapisywanie stanu pogody między 13 a 25 grudnia, a następnie weryfikowanie jej w kolejnych miesiącach nowego roku (Rozmierz, 21.03.2023_2; Kadłub, 21.03.2023). Rozmówca ze Strzelca Opolskich, zapytany o funkcjonowanie przysłów i powiedzeń pogodowych związanych z rolnictwem odpowiedział natomiast:

oczywiście że tak, i obowiązują. [...] Wszystko działa. [...] Kukurydza rośnie sto dni. [...] mają to policzone co do dnia. To jest wszystko przemyślane. To nie ma żadnych takich głupich tych. Oczywiście, że mają teraz elektroniczne plany nawożenia i wszystkie rzeczy, ci więksi, a ci mniejsi to wszystko mają w głowie. Przecież oni doskonale wiedzą kiedy trzeba, co i jak. Jak na przykład pierwszego grudnia będzie padać a nie będzie lodu, to znaczy, że w lutym będzie beznadziejnie. To z nimi trzeba gadać. [...] Oni w to wierzą zdecydowanie (Strzelce Opolskie, 20.03.2023).

Pojedynczo wspomniano także o dniu św. Józefa (19 marca), św. Marka (25 kwietnia) i św. Jana (24 czerwca), a także metody obserwacji koloru nieba (czerwony na ostre wiatry), zachowania zwierząt (jaskółek), kierunku unoszenia się dymu z komina czy porannej mgły:

Na św. Marka wiele kropek, tyła będzie kopek (Kadłub, 21.03.2023).

Jedyne co się sprawdza, to ranna mgła. Czyli za sto dni jest deszcz. To sobie zawsze zapisują i wiedzą, kiedy będzie padać deszcz (Rozmierz, 21.03.2023_1).

Informacje o zbliżających się „zimnych Ogrodnikach” i „zimnej Zośce” każdego roku obiegają internetowe serwisy informacyjne, zwłaszcza te skierowane do osób zawodowo lub hobbystycznie zajmujących się rolnictwem, uprawą warzyw, ogrodnictwem czy sadownictwem.

Święta te wyznaczają umowny termin majowych przymrozków – zjawiska meteorologicznego polegającego na znacznym ochłodzeniu spowodowanym przedostaniem się masy arktycznego powietrza znacząco obniżającego temperaturę w połowie miesiąca (Tomczyk 2015, s. 248). Z uwagi na wysoką amplitudę temperatury, występującą już w okresie wzrostu roślin, zjawisko to uznawane jest za jedną z poważniejszych przyczyn szkód w rolnictwie, leśnictwie, sadownictwie i ogrodnictwie (Dragańska i in. 2004). Obserwacja tego zjawiska utrwaliła się w zbiorowej świadomości w formie przekazów ustnych, służących zarówno jego przewidywaniu, jak i wyznaczaniu harmonogramu wykonywania określonych prac. Tradycyjne kalendarze ogrodnicze zalecają w związku z tym wstrzymanie się z siewem lub sadzeniem niektórych roślin do 15 maja (Skotnicka 2010, s. 376). Rzecz ma się podobnie z kwietniowymi wahaniami pogody, odzwierciedlanymi w powszechnie znanym powiedzeniu „kwiecień plecień, bo przeplata, trochę zimy, trochę lata”.

Według rozmówcy ze Strzelce Opolskich „to są wyznawcy. [...] I to jest prawda”, dodał on jednocześnie, że

oczywiście te zboża nasze są już na tyle zmodyfikowane, że one nie zamarzną, nic im nie będzie. Ale kwiatki rzepaku jak zmarzną, bo wtedy też jest kwitnienie, u nas to jest 25 kwietnia a 15 maja, to jest rzepak żółty, [...] to jak przemarznie tego dnia – dużo mniejszy plon. Ale to wiedzą. Są specjalne opryski, zamgławienia, cuda wianki po prostu robią, żeby tylko przypilnować tego. Ale termin i tak dalej z tych wszystkich legend pochodzi (Strzelce Opolskie, 20.03.2023).

Zapytany bezpośrednio o sprawdzalność i użyteczność przepowiedni meteorologicznych, nawet tych długoterminowych, rozmówca zdecydowanym głosem stwierdził, że „wszystko to jest prawda” (Strzelce Opolskie, 20.03.2023). Mieszkanka Rozmierzy powiedziała natomiast, że

klimat się ociepla. Przyroda zaczyna w cudzysłowie wariować. Bo teraz też widzimy, niby jest wiosna, jest ciepło, a przychodzą później takie przymrozki i takie zimy że rośliny zaczynają wariować (Rozmierz, 21.03.2023_1).

ZAKOŃCZENIE. PERSPEKTYWY

Nie wszystkie prognozy pogody i przepowiednie meteorologiczne są dokładne. Istnieje zasadnicza różnica między stałymi datami w roku obrzędowym i przypisanymi im przysłowiami a samą umiejętnością obserwacji i wyciągania wniosków utrwaloną w przepowiedniach. Jako istotne elementy folkloru słownego przysłowia pogodowe

dostarczają jednak informacji na temat dawnych relacji człowieka ze środowiskiem i kolektywnej wiedzy o przyrodzie. Liczba przysłów w danym okresie (zima) lub na określony temat (przysłowia dotyczące uprawy pszenicy, urodzaju, deszczu) świadczy o tych aspektach życia codziennego, które dane społeczności uznawały za najważniejsze⁸. W Strzelcach Opolskich rozmówca stwierdził, że

bardzo patrzemy na naturę tak na co dzień, i Ci w Rozmierzy też tak jakby patrzą na to, że... jestem skłonny powiedzieć, że oni chyba nawet bardziej patrzą na te legendy niż na prognozę pogody. Na pewno ci mniejszy rolnicy – zdecydowanie (Strzelce Opolskie, 20.03.2023).

W tym kontekście nadal „można przypuszczać, iż w pewien sposób świadczą one o odczuwanym przez społeczeństwo strachu przed tego rodzaju klęskami niszczącymi zbiory i dobytek, a niekiedy nawet zagrażającymi życiu ludzkiemu” (Gorczyńska 1993, s. 14). W tym duchu rozmówczyni z Opolszczyzny stwierdziła, że „warto się do tych niebios zwracać o pomoc. Nigdy nie wiemy gdzie i jak nam pomoże” (Rozmierz, 21.03.2023_2).

Lokalna wiedza etnometeorologiczna (etnoklimatologiczna) i metody prognozowania pogody są oparte na umiejętności interpretowania i przewidywania zjawisk naturalnych na podstawie długotrwałych obserwacji. Przytoczone badania wykazały, że wiedza ta powinna być uwzględniana przy opracowywaniu strategii adaptacji do zmian klimatu (Okonya, Kroschel 2013), a zrozumienie, przewidywanie i antycypowanie zmian pogody oraz innych zmiennych klimatycznych ma kluczowe znaczenie dla społeczności wiejskich, których źródła utrzymania są bezpośrednio uzależnione od warunków pogodowych i klimatycznych (Balehegn i in. 2019). Tradycyjne metody obserwacji i przewidywania pogody wspierają też budowanie relacji społeczności lokalnej z najbliższym otoczeniem, na większą skalę zaś człowieka ze środowiskiem. Z perspektywy antropologicznej natomiast warto skupić się na tym, które są używane, przez kogo, oraz jaką odgrywają rolę w kształtowaniu lokalnego krajobrazu kulturowego.

LITERATURA

- Adalberg Samuel 1889, *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Drukarnia Emila Skińskiego, Warszawa.
- Alves Lázaro Dias i in. 2018, Ethnoclimatology of Artisanal Fishermen: Interference in Coastal Fishing in Southeastern Brazil, *Marine Policy*, vol. 95, s. 69–76.
- Baer Hans, Singer Merrill 2018, *Anthropology of climate change. An Integrated Critical Perspective*, Routledge, London.
- Baer Hans, Singer Merrill 2024, *Building the Critical Anthropology of Climate Change. Towards a Socio-Ecological Revolution*, Routledge, London.

⁸ W szerszym kontekście warto zwrócić uwagę na liczebność przysłów dotyczących np. koni, psów, Boga, wiedzy, prawdy, głowy, głodu itp.

- Balehegn Mulubrhan i in. 2019, Indigenous Weather and Climate Forecasting Knowledge among Afar Pastoralists of North Eastern Ethiopia: Role in Adaptation to Weather and Climate Variability, *Pastoralism*, vol. 9, s. 14, <https://doi.org/10.1186/s13570-019-0143-y>.
- Banderowicz Kinga 2013, „[...] Czas nas uczy pogody”. Próba rekonstrukcji wzorca gatunkowego prognoz pogodowych, [w:] U. Sokólska (red.), *Tekst – akt mowy – gatunek wypowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 233–346.
- Barnes Jessica i in. 2013, Contribution of anthropology to the study of climate change, *Nature Climate Change*, nr 3, s. 541–544, <https://doi.org/10.1038/nclimate1775>.
- Bhatta Laxmi Dutt i in. 2019, Local Knowledgebased Perceptions on Climate Change and its Impacts in the Rakaposhi Valley of Gilgit-Baltistan, Pakistan, *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, vol. 12, nr 2, s. 222–237. DOI 10.1108/IJC-CSM-05-2019-0024.
- Biniak-Pieróg Małgorzata, Żyromski Andrzej 2011, Ocena sprawdzalności prognoz pogody zawartych w przysłowiaach ludowych na przykładzie Wrocławia. *Woda – Środowisko – Obszary wiejskie*, t. 11, nr 34, s. 5–18.
- Boissière Manuel i in. 2013, Local Perceptions of Climate Variability and Change in Tropical Forests of Papua, Indonesia, *Ecology and Society*, t. 18, nr 4. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05822-180413>.
- Bystron Jan 1885, *O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Lucyny w Księstwie Cieszyńskim*, Druk Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Bystron Jan Stanisław 1933, *Przysłowia polskie*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Castillo Lucía, Rostagno César Mario, Ladio Ana 2020, Ethnoindicators of Environmental Change: Local Knowledge Used for Rangeland Management Among Smallholders of Patagonia, *Rangeland Ecology & Management*, vol. 73, nr 5, s. 594–606, <https://doi.org/10.1016/j.rama.2020.06.001>.
- Chechłowski Włodzimierz 1951, O wykorzystaniu ludowych przepowiedni klimatologicznych, *Gazeta Obserwatora*, b. nr, s. 11–13.
- Cinciała Andrzej 1930, Przysłowia, reguły i przepowiednie gospodarskie w Księstwie Cieszyńskim na Śląsku, *Zaranie Śląskie*, z. 4, s. 218–220.
- Clarke Phillip 2009, Australian Aboriginal Ethnometeorology and Seasonal Calendars, *History and Anthropology*, vol. 20, nr 2, s. 79–106, <https://doi.org/10.1080/02757200902867677>.
- Crate Susan 2011, Climate and Culture: Anthropology in the Era of Contemporary Climate Change, *Annual Review of Anthropology*, vol. 40, s. 175–194.
- Crate Susan A., Nuttall Mark (red.) 2016, *Anthropology and Climate Change: From Actions to Transformations*, Routledge, New York.
- Dejene Alemayehu, Yetebarek Hizekeal 2022, The Relevance and Practices of Indigenous Weather Forecasting Knowledge among the Gabra Pastoralists of Southern Ethiopia, *Journal of Agriculture and Environment for International Development*, vol. 116, nr 1, s. 59–76, <https://doi.org/10.36253/jaeid-12295>.
- Dove Michael 2014, *The Anthropology of Climate Change: An Historical Reader*, John Wiley & Sons, Chichester.
- Drabik Lidia, Kubiak-Sokół Aleksandra, Sobol Elżbieta (opr.) 2021, *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dragańska Ewa, Rynkiewicz Iwona, Panfil Monika 2004, Częstotliwość i intensywność występowania przymrozków w Polsce północno-wschodniej w latach 1971–2000, *Acta Agrophysica*, t. 3, nr 1, s. 45–41.
- Dundes Alan 1984, On Whether Weather ‘Proverbs’ are Proverbs, *Proverbium*, nr 1, s. 45.
- Dygacz Kornelia 1983, *Ludowe przepowiednie pogody i urodzaju na Śląsku*, Katowickie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Katowice.

- Dziubata-Smykowska Karolina 2024, When Tradition Depends on the Weather. Polish Intangible Cultural Heritage in the Context of Climate Change, *Anthropological Journal of European Cultures*, vol. 33, nr 1, s. 11–25.
- Eriksen Thomas Hylland 2021, Climate change, *Open Encyclopedia of Anthropology*, <http://doi.org/10.29164/21climatechange>.
- Fiske Shirley i in. 2014, *Changing the Atmosphere. Anthropology and Climate Change. Final report of the AAA Global Climate Change Task Force*, American Anthropological Association, Arlington.
- Gaweł Artur 2009, *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia agrarne na Białostocczyźnie od połowy XIX do początku XXI wieku*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Gearheard Shari i in. 2010, Linking Inuit Knowledge and Meteorological Station Observations to Understand Changing Wind Patterns at Clyde River, Nunavut, *Climatic Change*, vol. 100, s. 267–294, <https://doi.org/10.1007/s10584-009-9587-1>.
- Gorczyńska Małgorzata 1993, Prognozy pogody w kalendarzach z okresu oświecenia, *Folia Bibliologica*, nr 40–41, s. 13–26.
- Gumiński Romuald 1948, Ludowe prognozy pogody, *Gazeta Obserwatora*, nr 9, s. 7–9.
- Guye Mekuria, Legesse Abiyot, Mohammed Yimer 2022, Indigenous Weather Forecasting among Gужii Pastoralists in Southern Ethiopia: Towards Monitoring Drought, *Pastoralism*, vol. 12, s. 16, <https://doi.org/10.1186/s13570-022-00258-0>.
- Hall Alexander 2022, That Fine Rain That Soaks You Through. Exploring the Role of Weather Lore, Cultural Identity, and Community Memory in Shaping Attitudes to Climate Change, *Frontiers in Climate*, vol. 4, s. 1–12, <https://doi.org/10.3389/fclim.2022.808609>.
- King D.N.T., Skipper A., Tawhai W.B. 2008, Māori Environmental Knowledge of Local Weather and Climate Change in Aotearoa – New Zealand, *Climatic Change*, vol. 90, s. 385–409, <https://doi.org/10.1007/s10584-007-9372-y>.
- Kolawole Oluwatoyin D. i in. 2014, Ethno-meteorology and Scientific Weather Forecasting: Small Farmers and Scientists' Perspectives on Climate Variability in the Okavango Delta, Botswana, *Climate Risk Management*, vol. 4–5, s. 43–58.
- Kolberg Oskar 1961–2020, *Dzieła wszystkie*, t. 1–84, Instytut im. Oskara Kolberga, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Poznań–Wrocław.
- Kołodziej Józef, Liniewicz Krzysztof, Bednarek Hanna 2004, Temperatura powietrza w dniach „zimnych ogrodników” w okolicy Lublina, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, vol. 59E, s. 857–867.
- Koper Anna 2000, Empiryczne i mitologiczne podstawy przepowiedni meteorologicznych. Czas w przepowiedniach, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, nr 12, s. 233–249.
- Korzyn Wacława 2010, Wiosna w przysłowiaach rosyjskich i polskich, [w:] D. Piwowska, E. Korpała-Kirsak (red.), *Polsko-wschodniosłowiańskie stosunki kulturowe. W dziesiątą rocznicę śmierci profesora Ryszarda Łuźnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 213–223.
- Lebeda Agnieszka 2002, *Komentarze do Polskiego atlasu etnograficznego. Tom 6, Wiedza i wierzenia ludowe*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
- Leclerc Christian i in. 2013, Indigenous Past Climate Knowledge as Cultural Built-in Object and its Accuracy, *Ecology and Society*, vol. 18, nr 4, <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05896-180422>.
- Lompa Józef 1858, *Przysłowia i mowy potoczne ludu polskiego w Śląsku*, Nakładem i drukiem Wawrzyńca Pisz, Bochnia.
- Matczak Piotr i in. 2020, Temperature Forecast Accuracies of Polish Proverbs, *Weather, Climate and Society*, vol. 12, s. 405–419, <https://doi.org/10.1175/WCAS-D-19-0086.1>.
- Mertz Ole i in. 2009, Farmers' Perceptions of Climate Change and Agricultural Adaptation Strategies in Rural Sahel, *Environmental Management*, vol. 43, s. 804–816, <https://doi.org/10.1007/s00267-008-9197-0>.
- Moszyński Kazimierz 1934, *Kultura ludowa Słowian*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.

- Okonya Joshua, Kroschel Jürgen 2013, Indigenous Knowledge of Seasonal Weather Forecasting: A Case Study in Six Regions of Uganda, *Agricultural Sciences*, vol. 4, s. 641–648, <https://doi.org/10.4236/as.2013.412086>.
- Olędzki Jacek 2016, *Murzynowo. Znaki istnienia i tożsamości kulturalnej mieszkańców wioski nadwiślańskiej XVIII–XX wieku*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- O'Reilly Jessica i in. 2020, Climate Change: Expanding Anthropological Possibilities, *Annual Review of Anthropology*, vol. 49, s. 13–29.
- Orlove Benjamin S., Chiang John C.H., Cane Mark A. 2002, Ethnoclimatology in the Andes: A Cross-disciplinary Study Uncovers a Scientific Basis for the Scheme Andean Potato Farmers Traditionally Use to Predict the Coming Rains, *American Scientist*, vol. 90, nr 5, s. 428–435.
- Pasini Giacomo 2022, Etnometeorologia e crisi climatica. Il pronostico del tempo atmosferico nella comunità nahua di San Isidro Buensuceso, Tlaxcala, Messico, *Antropologia*, vol. 9, nr 3, s. 189–208.
- Radeny Maren i in. 2019, Indigenous Knowledge for Seasonal Weather and Climate Forecasting across East Africa, *Climatic Change*, vol. 156, s. 509–526, <https://doi.org/10.1007/s10584-019-02476-9>.
- Rantala Outi, Valtonen Anu, Markuksela Vesa 2011, Materializing Tourist Weather: Ethnography on Weather-wise Wilderness Guiding Practices, *Journal of Material Culture*, vol. 16, nr 3, s. 285–300, <https://doi.org/10.1177/1359183511413646>.
- Rivero-Romero Alexis i in. 2016, Traditional Climate Knowledge: A Case Study in a Peasant Community of Tlaxcala, Mexico, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, vol. 12, s. 33, <https://doi.org/10.1186/s13002-016-0105-z>.
- Robotycki Czesław 1985, Myślenie typu ludowego w polskiej kulturze masowej (propozycje badawcze), *Etnografia Polska*, t. 29, s. 111–117.
- Roncoli Carla 2006, Ethnographic and Participatory Approaches to Research on Farmers' Responses to Climate Predictions, *Climate Research*, vol. 33, s. 81–99.
- Sillitoe Paul 1994, Whether Rain or Shine: Weather Regimes from a New Guinea Perspective, *Oceania*, vol. 64, nr 3, s. 246–270.
- Simpson Jane 1997, Perception of Meteorology in Some Aboriginal Languages, [w:] E.K. Webb (red.), *Windows on Meteorology. Australian Perspective*, CSIRO Publishing, Melbourne, s. 20–28.
- Skotnicka Janina 2010, Zimni ogrodnicy, *Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach*, nr 25, s. 375–376.
- Stomma Ludwik 1981, *Słońce rodzi się 13 grudnia*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Strauss Sarah 2018, Ethnoclimatology, [w:] H. Callan (red.), *International Encyclopedia of Anthropology*, Wiley-Blackwell, Oxford, <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea2305>.
- Strauss Sarah, Orlove Benjamin 2003, *Weather, Climate, Culture*, Routledge, London, <https://doi.org/10.4324/9781003103264>.
- Szyfer Anna 1969, *Tradycyjna astronomia i meteorologia ludowa na Mazurach, Warmii i Kurpiach i jej współczesne przeobrażenia*, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Świata-Trybek Dorota 2018, O badaniach nad paremiografią i paremiologia śląską, *Literatura Ludowa*, nr 6, s. 16–28.
- Tomczyk Arkadiusz 2015, Przymrozki wiosenne i jesienne oraz okres bezprzymrozkowy na Nizinie Wielkopolskiej w latach 1981–2010, [w:] J. Liro, M. Liro, P. Krąż (red.), *Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii*, t. 3, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 245–256.
- Walczak-Mikołajczakowa Mariola 2021, Bułgarskie przepowiednie meteorologiczne związane z dniem św. Tryfona, *Zeszyty Wiejskie*, nr 27, s. 181–191.
- Wallis Stanisław 1960, *Przysłowia i „pogodki” ludowe na Górnym Śląsku*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.

- Wierzbicki Daniel 1882, Meteorologia ludowa czyli zdania i przysłowia ludu naszego, służące do przepowiadania stanu pogody, *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. 6, s. 158–200.
- Zakrzewski Rodryg 1928, *Zarys meteorologii praktycznej czyli prognostyki odmian powietrza podane na podstawie badań przyrody*, Nakład autora, Łódź.

KAROLINA DZIUBATA-SMYKOWSKA

POLISH WEATHER PROVERBS AND OBSERVATIONS.
AN ETHNOCLIMATOLOGICAL PERSPECTIVE

Keywords: ethnoclimatology, ethnometeorology, climate ethnography, anthropology of weather, intangible cultural heritage, folk meteorology

The observation of seasonal natural phenomena and the resulting traditional methods of weather forecasting, perceived as components of decision-making processes related to the planning of land cultivation activities and the development of strategies for adaptation to environmental changes, fall within the scope of ethnoclimatology and the anthropology of weather and climate. When applied to research on heritage and folklore, these perspectives increase their contribution to anthropological discourse on climate (theoretical aspect) and mitigation activities (practical aspect). The aim of this article is: 1) to present the assumptions of selected ethno- and anthropological research perspectives related to weather and climate, 2) to discuss the origin and meaning of Polish proverbs and weather forecasts, and 3) to reflect on the possible direction of Polish ethnoclimatological research. The considerations are based on literature review and empirical material from field research conducted in 2022–2023 in seven locations related to the practice of intangible cultural heritage in Poland.

Dane Autorki:

dr Karolina Dziubata-Smykowska

Instytut Antropologii i Etnologii,

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7,

61-614 Poznań

Email: karolina.dziubata@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0003-0157-1502

